

ศิลปะเพื่อการสืบสาน : รูปแบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมบนฐานศิลปะ เพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาการต่อเรือไม้อยุธยา

ศศิกาญจน์ ศรีโสภณ^{1*} ปาริษา มุสิกกะคามะ² และ อามาล ภักดีธรรม ฉิมวิลัยสุพ³

Art as living heritage: An art-based participatory learning model for sustaining traditional wooden boat-building knowledge in Phra Nakhon Si Ayutthaya

Sasikan Srisopon^{1*} Parisa Musigakama² and Aamaal Phakdeetham Chimvilaisup³

¹ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์ ศาลายา

²⁻³ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

¹ Faculty of Architecture and Design, Rajamangala University of Technology Rattanakosin (Salaya Campus)

²⁻³ Faculty of Architecture, Rangsit University

* Corresponding author. E-mail address: Sasikanrsu@gmail.com

received: August 8, 2025 revised: March 8, 2026 accepted: April 2, 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอข้อค้นพบซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยที่มุ่งพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมบนฐานศิลปะ เพื่อทำความเข้าใจบทบาทของศิลปะ พื้นที่ และการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ 1. ออกแบบและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว 2. วิเคราะห์ผลการเรียนรู้เชิงพื้นที่ ศิลปะ และการมีส่วนร่วมที่มีต่อการรับรู้และทัศนคติของผู้เข้าร่วม และ 3. ประเมินความสอดคล้องของแนวคิด ABL, PBE, PAR, CBAE และ Critical Pedagogy การวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เก็บข้อมูลตลอด 4 เดือน จากผู้เข้าร่วมกิจกรรม โดยมีแบบสอบถามที่สมบูรณ์จำนวน 42 ชุด สำหรับการวิเคราะห์ ผ่าน 3 ระยะ ได้แก่ การออกแบบร่วม การปฏิบัติการเวิร์กช็อป ในพื้นที่คานเรือศรีเจริญ และการสะท้อนผลร่วมกัน โดยใช้การสังเกต แบบสอบถาม การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการวิเคราะห์ผลงานศิลปะ ผลการศึกษาพบว่า ผู้เข้าร่วมร้อยละ 100 เห็นว่ากิจกรรมช่วยเพิ่มความเข้าใจและการเห็นคุณค่า วัฒนธรรม และร้อยละ 97.62 เห็นว่ากิจกรรมสอดคล้องกับความคาดหวัง ขณะที่ร้อยละ 88.10 สนใจเข้าร่วมเครือข่ายอนุรักษ์ ในอนาคต ผลเชิงคุณภาพยืนยันว่า ABPL ส่งเสริมการเรียนรู้ 4 มิติ ได้แก่ ความรู้เชิงเทคนิค อารมณ์และสุนทรียภาพ ความเข้าใจ ด้านวัฒนธรรม-นิเวศ และมิติด้านสังคม-การสื่อสาร อีกทั้งยังช่วยยกระดับการตระหนักรู้เชิงพื้นที่และเปิดพื้นที่ให้ชุมชนเป็นผู้ร่วมสร้างความรู้ จึงมีศักยภาพเป็นนวัตกรรมการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมทั้งในระดับชุมชนและระบบการศึกษา

คำสำคัญ: การเรียนรู้บนฐานศิลปะและพื้นที่ การอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม ภูมิปัญญาการต่อเรือไม้

ABSTRACT

This article presents findings from a broader research project that sought to develop a participatory art-based learning process for understanding the roles of art, place, and community participation in safeguarding intangible cultural heritage. The study had three objectives: 1. to design and develop such a learning process, 2. to analyze the spatial, artistic, and participatory learning outcomes affecting participants' perceptions and attitudes toward intangible cultural heritage conservation, and 3. to examine the alignment of Art-Based Learning (ABL), Place-Based Education (PBE), Participatory Action Research (PAR), Community-Based Art Education (CBAE), and Critical Pedagogy within contemporary cultural knowledge management. Employing

participatory action research, the study was conducted over four months through three phases: co-design, workshop implementation at the Sri Charoen keel beam site, and collective reflection. Data were drawn from 42 completed questionnaires, together with observation, focus group discussion, in-depth interviews, and artwork analysis. The findings showed that 100% of participants reported greater understanding and appreciation of cultural values, 97.62% indicated that the activities met their expectations, and 88.10% expressed interest in joining future conservation networks. Qualitative findings further confirmed that ABPL fostered four dimensions of learning—technical knowledge, affective and aesthetic engagement, cultural-ecological understanding, and social-communicative learning—while enhancing spatial awareness and enabling the community to act as co-creators of knowledge. The study suggests that ABPL has strong potential as a cultural learning innovation for both community and educational contexts.

Keywords: Art- and Place-Based Learning, Participatory Conservation, Wooden Boat Craftsmanship

บทนำ

มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage: ICH) เป็นองค์ประกอบสำคัญของอัตลักษณ์ วัฒนธรรมร่วม และความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมของสังคม โดยนับตั้งแต่การรับรองอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของ UNESCO ในปี ค.ศ. 2003 แนวคิดเรื่อง “การส่งต่ออย่างมีชีวิต” (living transmission) ซึ่งเน้นการสืบทอดทักษะและคุณค่าผ่านการปฏิบัติจริงในวิถีชีวิตประจำวัน แทนการจัดแสดงเชิงวัตถุในพิพิธภัณฑ์ ได้รับการตระหนักและนำไปปฏิบัติอย่างแพร่หลาย แนวคิดดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การดำรงอยู่ของมรดกมิได้ขึ้นอยู่กับ การเก็บรักษาเชิงรูปธรรมเพียงอย่างเดียว หากขึ้นอยู่กับความสามารถของชุมชนในการถ่ายทอดทักษะ ความรู้ และความหมายจากรุ่นสู่รุ่นอย่างต่อเนื่องด้วย (UNESCO, 2003)

ในบริบทประเทศไทย องค์ความรู้ท้องถิ่นโดยเฉพาะงานช่างฝีมือพื้นบ้าน กำลังเผชิญกับแรงกดดันจากการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจฐานทรัพยากรและการพัฒนาเมืองที่รวดเร็ว รวมไปถึงการลดบทบาทภูมิปัญญาดั้งเดิมดั้งเดิม “การต่อเรือไม้แบบดั้งเดิม” ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาที่เป็นมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่เสี่ยงต่อการเลือนหายไป (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา 2565) ซึ่งการต่อเรือไม้เป็นศาสตร์เชิงช่างที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ ในฐานะอดีตศูนย์กลางเมืองท่าที่มีความสัมพันธ์กับเครือข่ายลุ่มน้ำ การต่อเรือไม้ของพระนครศรีอยุธยาจึงมิได้มีคุณค่าเพียงในเชิงหัตถกรรม หากยังสะท้อนมิติของความรู้ท้องถิ่น การปรับตัวต่อสภาพแวดล้อม และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางน้ำอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาดังกล่าวกำลังเผชิญความเสี่ยงจากการลดจำนวนช่างฝีมือ การขาดผู้สืบทอดรุ่นใหม่ และการที่ระบบการศึกษาเปิดพื้นที่ให้คนรุ่นใหม่เข้าถึงมรดกประเภทนี้อย่างจำกัด (Musigakama, Srisopon and Chimvilaisup, 2025) ศิลปะได้รับการยอมรับว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสาร ตีความ และถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ดังนั้นการนำศิลปะมาใช้เป็นฐานของการเรียนรู้จึงมีศักยภาพในการสร้างความตระหนักและเชื่อมโยงผู้คนเข้ากับมรดกในระดับประสบการณ์ (Eisner, 2002; Greco, 2019) แม้ว่างานศึกษาบางส่วนได้ทดลองใช้กิจกรรมศิลปะกับเยาวชนเพื่อส่งเสริมความตระหนักต่อการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการต่อเรือไม้ (Musigakama, Srisopon and Chimvilaisup, 2025) และมีความพยายามพัฒนาแนวทางอนุรักษ์ที่เชื่อมโยงมิติด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และพื้นที่ (Srisopon, Rueangsawat, Musigakama and Chimvilaisup, 2025) อย่างไรก็ตาม งานศึกษาที่มีอยู่ยังมุ่งอธิบายผลลัพธ์เฉพาะด้านหรือผลในช่วงเวลาจำกัดเป็นสำคัญ และยังขาดกรอบทฤษฎีบูรณาการที่อธิบายอย่างชัดเจนว่า ศิลปะจะทำหน้าที่เชื่อมโยงการเรียนรู้เชิงพื้นที่ การมีส่วนร่วมของชุมชน และการสื่อสารคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ได้อย่างไรในระยะยาว โดยเฉพาะในบริบทที่การถ่ายทอดองค์ความรู้มิใช่เพียงการส่งต่อเนื้อหา หากเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การนิยามคุณค่ามรดก และสิทธิในการเป็นเจ้าของเรื่องของชุมชนด้วย (Darts, 2006; Tuck and McKenzie, 2015) ในมิตินี้แม้แนวคิดการเรียนรู้ผ่านศิลปะ (Art-Based Learning: ABL) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) จะเปิดพื้นที่ให้เกิดการมีส่วนร่วมได้ระดับหนึ่ง แต่ก็อาจยังไม่เพียงพอต่อการรับมือกับความซับซ้อนของโครงสร้างอำนาจ ความไม่เท่าเทียม และการต่อรองความหมายที่แฝงอยู่ในกระบวนการอนุรักษ์มรดกในชุมชน (Kemmis and McTaggart, 2000; Darts, 2006; Tuck and McKenzie, 2015) เพื่อแก้ไขข้อจำกัดของการถ่ายทอดองค์ความรู้มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้โดยใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือ การศึกษารุ่นนี้จึงบูรณาการ 5 แนวคิดเข้าด้วยกัน ประกอบด้วย 1. การเรียน

ผ่านศิลปะ (Art-Based Learning: ABL) ซึ่งใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือในการตีความและสร้างความหมายทางวัฒนธรรม (Eisner, 2002) 2. การศึกษาบนฐานพื้นที่ (Place-Based Education: PBE) ซึ่งช่วยเชื่อมโยงการเรียนรู้กับระบบนิเวศ ประวัติศาสตร์ และบริบทท้องถิ่น (Gruenewald, 2003) 3. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ซึ่งเปิดโอกาสให้สมาชิกชุมชนทำหน้าที่เป็นผู้ร่วมวิจัยที่วางแผน ดำเนินการ และสะท้อนผล (Kemmis and McTaggart, 2000) 4. การศึกษาศิลปะบนฐานชุมชน (CBAE) ซึ่งใช้ศิลปะมาเป็นกลไกเชื่อมโยงการเรียนรู้กับชีวิตจริงของชุมชน และ 5. การศึกษาเชิงวิพากษ์วิจารณ์ (Critical Pedagogy) ซึ่งช่วยเปิดพื้นที่ให้ตั้งคำถามต่อโครงสร้างเดิม และความไม่เท่าเทียมในการผลิตความรู้ (Freire, 1970) แนวคิดทั้งห้านี้ถูกนำมาสังเคราะห์เป็น “รูปแบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมบนฐานศิลปะ” (Art-Based Participatory Learning : ABPL) ณ คานเรือศรีเจริญ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงศิลปะ พื้นที่ และชุมชนเข้ากับการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้อย่างมีส่วนร่วมและยั่งยืน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อออกแบบและพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมบนฐานศิลปะ นำไปสู่การเสริมสร้างความตระหนักรู้และคุณค่ามรดกภูมิปัญญาการต่อเรือไม้ในฐานมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ให้กับผู้เรียนและชุมชนในพื้นที่ศึกษา
2. เพื่อวิเคราะห์และวิพากษ์ผลการเรียนรู้เชิงพื้นที่ ศิลปะ และการมีส่วนร่วมที่ส่งผลต่อการรับรู้และทัศนคติของผู้เข้าร่วมเรียนรู้ต่อการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้
3. เพื่อประเมินและเปรียบเทียบความสอดคล้องของแนวคิด ABL, PBE, PAR, CBAE และ Critical Pedagogy ในบริบทการจัดการความรู้ด้านวัฒนธรรมร่วมสมัย และเสนอแนะเชิงทฤษฎีและปฏิบัติสำหรับงานอนุรักษ์ที่ขับเคลื่อนโดยชุมชน

การทบทวนวรรณกรรมและงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage: ICH)

แนวคิดด้วย “มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้” (Intangible Cultural Heritage: ICH) ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะในบริบทที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นกำลังเผชิญแรงกดดันจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจร่วมสมัย ซึ่งอาจนำไปสู่การ “แช่แข็ง” หรือ “ลดทอนความหมาย” ของมรดกวัฒนธรรมเมื่อถูกจัดการภายใต้กรอบการอนุรักษ์ที่เน้นวัตถุหรือภาพแทนทางวัฒนธรรม (Smith and Akagawa, 2009) ในมุมมองนี้ มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้จึงมิใช่เพียงสิ่งที่ควรอนุรักษ์ไว้ หากเป็นระบบความรู้และการปฏิบัติที่ดำรงอยู่ผ่านกระบวนการตีความ การปฏิบัติจริง และการถ่ายทอดอย่างมีชีวิต (living transmission) ภายในบริบทของชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม (Schnüttgen, 2025)

2. กรณีศึกษาช่างต่อเรือไม้ในบริบทอยุธยา

ช่างต่อเรือไม้แบบดั้งเดิมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นภาพสะท้อนที่ชัดเจนของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ฝังตัวอยู่ในภูมิทัศน์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตชุมชนริมน้ำ จากงานศึกษาของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (2565) ชี้ให้เห็นว่ามีความเสี่ยงจากการถูกลดบทบาทของความรู้เชิงช่างในระบบการศึกษา การขาดการสืบทอดเชิงรุ่น และแรงกดดันจากเศรษฐกิจฐานทุน ทั้งนี้ งานศึกษาเรื่อง Art-led approach to intangible heritage education: Wooden boat craftsmanship in Ayutthaya (Musigakama, Srisopon and Chimvilaisup, 2025) ได้เสนอการมีส่วนร่วมของเยาวชนผ่านกิจกรรมศิลปะในการถ่ายทอดองค์ความรู้ แต่ยังคงมีข้อจำกัดในเชิงทฤษฎีและการมีส่วนร่วมเชิงลึกของชุมชน ในขณะที่ A Conservation and Development Model for Sri Charoen Shipyard (Srisopon, Rueangsawat, Musigakama and Chimvilaisup, 2025) ได้นำเสนอโมเดลการอนุรักษ์เน้นการบูรณาการมิติสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และการออกแบบพื้นที่มรดกวัฒนธรรมร่วมสมัยให้เชื่อมโยงกับอนาคตของชุมชนอย่างยั่งยืน แต่แนวทางดังกล่าวยังต้องการกระบวนการเรียนรู้ที่เอื้อต่อ “การถ่ายทอดมีชีวิต” ในระดับชุมชน

3. การบูรณาการแนวคิด: ABL, PBE, PAR

“การเรียนรู้ผ่านศิลปะ” (Art-Based Learning: ABL) ตามแนวคิดของ Eisner (2002) ไม่ได้จำกัดเพียงการสร้างสรรคเชิงเทคนิค หากแต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ผ่านการแสดงออก การตีความ และการสร้างความหมายในบริบทเฉพาะ ซึ่งเหมาะสมอย่างยิ่งกับการสื่อสารคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage: ICH) เมื่อเชื่อมโยง ABL เข้ากับแนวคิด “การเรียนรู้บนฐานพื้นที่” (Place-Based Education: PBE) ของ Gruenewald (2003) และ “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม” (Participatory Action Research: PAR) ของ Kemmis และ McTaggart (2000) จะทำให้

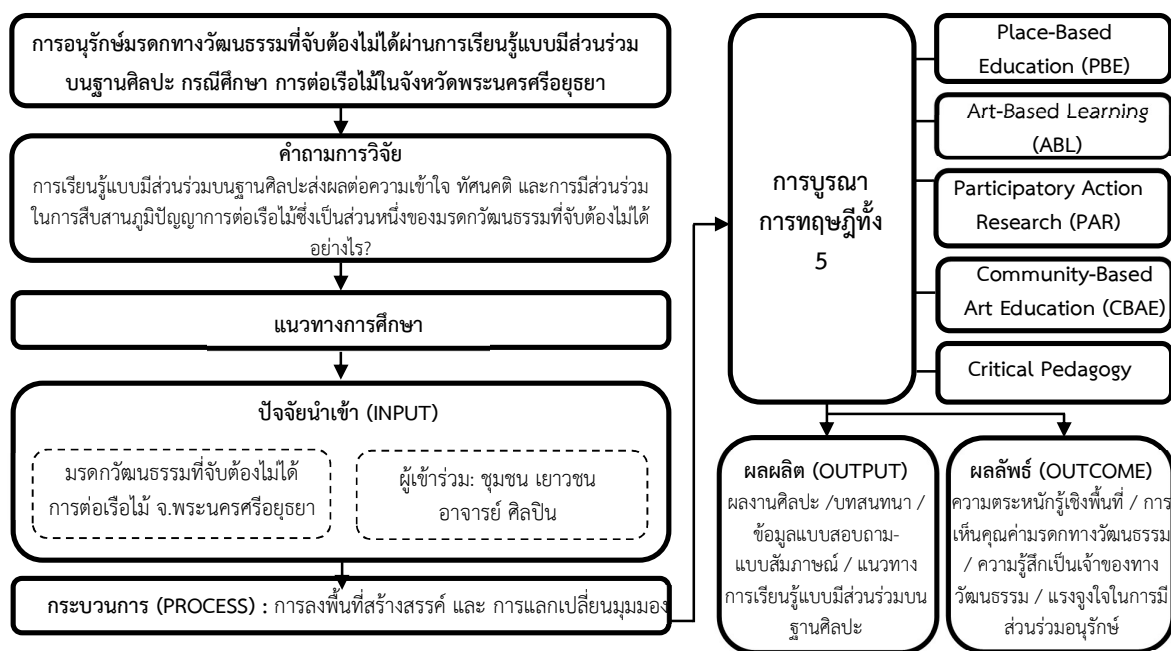
กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นในพื้นที่จริง มีพลวัต และส่งเสริมความเข้าใจทั้งเชิงพื้นที่ เชิงชุมชน และเชิงปฏิบัติการ อย่างไรก็ตาม การบูรณาการแนวคิดเหล่านี้ยังถูกวิพากษ์ว่าอาจมีแนวโน้ม “โรแมนติก” ชุมชนหรือท้องถิ่นมากเกินไป โดยไม่พิจารณาถึงโครงสร้างอำนาจ นอกจากนี้งานวิจัยจำนวนมากยังแยกใช้แต่ละแนวคิดโดยขาดการบูรณาการร่วมกัน (Darts, 2006)

4. ศิลปะศึกษาแบบชุมชนเป็นฐานและการศึกษาเชิงวิพากษ์

แนวคิด “ศิลปะศึกษาแบบชุมชนเป็นฐาน” (Community-Based Art Education: CBAE) ให้ความสำคัญกับการสร้างความร่วมมือกับชุมชน ไม่ใช่การถ่ายทอดจากภายนอกแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ซึ่งช่วยยกระดับชุมชนจากการเป็นแหล่งข้อมูลไปสู่การเป็นผู้ร่วมนิยามและร่วมสร้างสรรค์งานด้วย (Freedman, 2003) ในขณะที่ “การศึกษาแบบวิพากษ์” (Critical Pedagogy) ของ Freire (1970) เปิดโอกาสให้ทั้งผู้เรียนและชุมชนสามารถตั้งคำถามกับต่ออำนาจและความหมายของมรดกนำไปสู่ “การเรียนรู้เชิงแปลงเปลี่ยน” (transformative learning) ตาม Mezirow (1991) การทบทวนวรรณกรรมเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่า การอนุรักษ์และการสืบสานมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้จำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการแนวคิดหลากหลาย เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่มีชีวิตและตอบโต้ทั้งเชิงทฤษฎีและปฏิบัติเพื่อ สืบสาน ตีความ และ ส่งต่อภูมิปัญญาการต่อเรือไม้ในอยุธยาให้มีชีวิตต่อไปในสังคมร่วมสมัย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้นนำไปสู่การตั้งคำถามหลักของงานวิจัยนี้ว่า “การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมบนฐานศิลปะ ส่งผลต่อความเข้าใจ ทศนคติ และการมีส่วนร่วมในการสืบสานภูมิปัญญาการต่อเรือไม้ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ได้อย่างไร?” กรอบแนวคิดการวิจัยจึงออกแบบให้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยนำเข้า กระบวนการ ผลผลิต และ ผลลัพธ์ โดยใช้การบูรณาการแนวคิด ABL, PBE, PAR, CBAE และ Critical Pedagogy เป็นแกนกลางของการพัฒนารูปแบบ ABPL

ภาพ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากภาพที่ 1 กรอบแนวความคิดการวิจัยแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยนำเข้า กระบวนการ ผลผลิต และผลลัพธ์ โดยปัจจัยนำเข้าประกอบด้วยผู้เข้าร่วม ชุมชน และบริบทมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ด้านการต่อเรือไม้ ส่วนกระบวนการคือการบูรณาการแนวคิด ABL, PBE, PAR, CBAE และ Critical Pedagogy เพื่อออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมบนฐานศิลปะ ผลผลิตคือรูปแบบการเรียนรู้และองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ขณะที่ผลลัพธ์ครอบคลุมการตระหนักรู้เชิงพื้นที่ การเห็นคุณค่ามรดกวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน และแนวโน้มของการต่อยอดสู่การอนุรักษ์อย่างยั่งยืน

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพในลักษณะกรณีศึกษา (Qualitative case study) โดยประยุกต์ใช้แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ร่วมกับแนวคิดการเรียนรู้บนฐานศิลปะและพื้นที่ เพื่อออกแบบและพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมบนฐานศิลปะ (Art-Based Participatory Learning: ABPL) สำหรับการส่งเสริมการเรียนรู้และการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ กรณีศึกษาภูมิปัญญาการต่อเรือไม้ ณ คานเรือศรีเจริญ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยการวิเคราะห์มุ่งเน้นข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นหลัก และใช้ข้อมูลเชิงปริมาณจากแบบสอบถามร่วมกับสถิติเชิงพรรณนาเป็นข้อมูลสนับสนุนเพื่ออธิบายแนวโน้มของผลการเรียนรู้และการตอบสนองของผู้เข้าร่วมต่อกิจกรรม กระบวนการวิจัยมุ่งสร้างการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและผู้เข้าร่วม โดยเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมมีบทบาทในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ สะท้อนความคิดเห็น และร่วมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่

2. ขอบเขตการวิจัย

2.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษานี้ดำเนินการในพื้นที่ คานเรือศรีเจริญ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ยังคงมีการสืบทอดภูมิปัญญาการต่อเรือไม้แบบดั้งเดิม และสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางน้ำ พื้นที่ดังกล่าวจึงเหมาะสมสำหรับการศึกษาแนวทางการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงศิลปะ พื้นที่ และการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้

2.2 ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายของการวิจัยนี้คัดเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยกำหนดเกณฑ์ 3 ประการ ได้แก่ 1. เป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับพื้นที่หรือมีความสนใจด้านศิลปะและมรดกวัฒนธรรม 2. สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ครบทั้ง 3 ระยะ และ 3. ยินยอมให้ใช้ข้อมูลเพื่อการวิจัย กลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรมทั้งหมดมีจำนวน 51 คน แบ่งเป็นศิลปินและผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปะ 12 คน และนักศึกษาด้านศิลปะจากภายในและภายนอกพื้นที่ 39 คน สำหรับการวิเคราะห์เชิงปริมาณจะใช้แบบสอบถามที่สมบูรณ์จำนวน 42 ชุด คิดเป็นอัตราการตอบกลับร้อยละ 82.35 ในขณะที่ข้อมูลเชิงคุณภาพ (เช่น การสังเกต การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ผลงานศิลปะ) อ้างอิงจากกระบวนการมีส่วนร่วมตลอดกิจกรรมตามแผนการวิจัย

2.3 ขอบเขตด้านระยะเวลา

การดำเนินการวิจัยและการเก็บข้อมูลใช้ระยะเวลา 4 เดือน ครอบคลุมกระบวนการออกแบบกิจกรรม การจัดกิจกรรมเวิร์กช็อปเชิงปฏิบัติการ และการสะท้อนผลการเรียนรู้ของผู้เข้าร่วม

2.4 ขอบเขตด้านการออกแบบการเรียนรู้

การวิจัยมุ่งออกแบบและพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมบนฐานศิลปะ (Art-Based Participatory Learning: ABPL) เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ โดยบูรณาการแนวคิดทางทฤษฎี 5 แนวทาง ได้แก่ Art-Based Learning (ABL), Place-Based Education (PBE), Participatory Action Research (PAR), Community-Based Art Education (CBAE) และ Critical Pedagogy

2.5 ขอบเขตด้านการประเมินการเรียนรู้

การประเมินผลการเรียนรู้มุ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงของผู้เข้าร่วมหลังการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ โดยพิจารณาทั้งข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ครอบคลุม 4 มิติ ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรม อารมณ์และสุนทรียภาพต่อคุณค่าทางวัฒนธรรม การตระหนักรู้เชิงพื้นที่ และทัศนคติหรือความตั้งใจในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมในอนาคต เครื่องมือที่ใช้ประกอบด้วยแบบสอบถาม การสังเกตภาคสนาม การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการวิเคราะห์ผลงานศิลปะของผู้เข้าร่วม

3. เครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วยเครื่องมือเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ได้แก่

- 3.1 การสังเกตภาคสนามและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม
- 3.2 แบบสอบถามเพื่อประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เข้าร่วม
- 3.3 การสนทนากลุ่ม (focus group discussion)
- 3.4 การสัมภาษณ์เชิงลึก
- 3.5 การสะท้อนคิดหลังปฏิบัติการ (reflection)
- 3.6 การวิเคราะห์ผลงานศิลปะที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการเรียนรู้

เครื่องมือเหล่านี้ถูกใช้ร่วมกันเพื่อสะท้อนผลการเรียนรู้ทั้งในมิติของกระบวนการเรียนรู้ ประสบการณ์ของผู้เข้าร่วม และการรับรู้คุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการตามกระบวนการวิจัย 3 ระยะ ได้แก่

1. **ระยะการออกแบบร่วม (co-design)** ศึกษาบริบทพื้นที่และแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กับผู้เข้าร่วม เพื่อร่วมกันกำหนดแนวทางกิจกรรมการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงศิลปะกับมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่
2. **ระยะการปฏิบัติการ (implementation)** จัดกิจกรรมเวิร์กช็อปและการเรียนรู้ผ่านศิลปะในพื้นที่จริง โดยเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ การสร้างสรรค์ผลงาน และการมีปฏิสัมพันธ์กับบริบทพื้นที่
3. **ระยะการสะท้อนผล (reflection)** เป็นระยะของการนำเสนอและอภิปรายผลงานทางศิลปะโดยเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมอธิบายแนวคิดและความหมายของผลงานที่ตนสร้างขึ้น พร้อมทั้งสะท้อนประสบการณ์การเรียนรู้และแลกเปลี่ยนมุมมองร่วมกัน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสังเกต การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการวิเคราะห์ผลงานศิลปะ ถูกวิเคราะห์ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงธีม (thematic analysis) เพื่อระบุประเด็นสำคัญของการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วม (Braun & Clarke, 2006) ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณจากแบบสอบถามถูกวิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนา (descriptive statistics) เพื่ออธิบายลักษณะการตอบแบบสอบถาม ระดับความพึงพอใจ และแนวโน้มของผลการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ (Creswell & Creswell, 2018)

การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล

เพื่อเสริมความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย ผู้วิจัยใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) โดยเปรียบเทียบข้อมูลจากหลายแหล่งและหลายวิธี ได้แก่ การสังเกต การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม แบบสอบถาม และการวิเคราะห์ผลงานศิลปะ นอกจากนี้ ยังใช้การทบทวนและยืนยันข้อค้นพบร่วมกับผู้เข้าร่วมบางส่วนในระยะสะท้อนผล เพื่อช่วยตรวจสอบความสอดคล้องของการตีความกับประสบการณ์จริงในพื้นที่

จริยธรรมการวิจัย

การวิจัยนี้คำนึงถึงหลักจริยธรรมในการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ ผู้เข้าร่วมทุกคนได้รับการชี้แจงวัตถุประสงค์ ขั้นตอนการดำเนินการ และการใช้ข้อมูลเพื่อการวิจัยอย่างชัดเจนก่อนการเข้าร่วมกิจกรรม ผู้เข้าร่วมมีสิทธิในการตัดสินใจเข้าร่วมโดยสมัครใจ และสามารถถอนตัวจากการวิจัยได้ทุกเมื่อโดยไม่ส่งผลกระทบต่อกรเข้าร่วมกิจกรรม ข้อมูลที่เก็บรวบรวมจะถูกนำไปใช้เพื่อการศึกษาและการวิเคราะห์ในภาพรวมเท่านั้น โดยไม่เปิดเผยข้อมูลที่สามารถระบุตัวตนของผู้เข้าร่วมได้ นอกจากนี้ กระบวนการวิจัยยังให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในฐานะผู้ร่วมสร้างความรู้ (co-researchers) และเคารพต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและบริบททางวัฒนธรรมของพื้นที่ศึกษา

ผลการวิจัย

เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง 3 ข้อ ผลการวิจัยสามารถสรุปได้เป็น 3 ประเด็นหลักได้แก่ 1. ประสิทธิภาพของรูปแบบ ABPL ต่อความตระหนักรู้ด้านมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ 2. ผลการเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมใน 4 มิติ และ 3. ข้อค้นพบเชิงทฤษฎีจากบูรณาการ ABL, PBE, PAR, CBAE และ Critical Pedagogy ผลการวิเคราะห์ทั้งเชิงปริมาณแบบพรรณนาและเชิงคุณภาพ ให้ข้อค้นพบสอดคล้องกัน การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจริงของชุมชนภายใต้กรอบแนวคิด Place-Based Education (PBE) เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วม ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรงผ่านพื้นที่จริงของคาบเรือศรีเจริญ ทั้งบริบททางกายภาพ วิถีชีวิต และกระบวนการของช่างต่อเรือไม้

ภาพ 2 การสำรวจพื้นที่และเรียนรู้บริบทที่ตั้ง

การเรียนรู้ผ่านศิลปะ (Art-Based Learning: ABL) การเรียนรู้ดังกล่าวช่วยสะท้อนความรู้และจินตนาการที่มีต่อเรือ การทำงานของช่าง และพื้นที่สภาพแวดล้อม ผ่านการสังเกตและลงมือวาดภาพจริง โดยมีศิลปินและอาจารย์ร่วมวาดภาพ และเป็นพี่เลี้ยงช่วยสะท้อนแนวคิดระหว่างกระบวนการสร้างสรรค์

ภาพ 3 การเรียนรู้ผ่านศิลปะโดยการลงมือวาดภาพจริง

การเรียนรู้จากกระบวนการวิพากษ์เชิงปฏิบัติ (PAR, CBAE, Critical Pedagogy) การเรียนรู้นี้เกิดจากการกระบวนการนำเสนอผลงานศิลปะ โดยมีการร่วมอภิปราย แลกเปลี่ยนมุมมอง และตั้งคำถามต่อคุณค่า ความหมาย และบทบาทของมรดกวัฒนธรรมในบริบทปัจจุบัน

ภาพ 4 กระบวนการวิพากษ์เชิงปฏิบัติ

นอกจากนี้ข้อมูลแบบสอบถามเมื่อนำมาวิเคราะห์พบว่า โดยรวมแล้วผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีทัศนคติเชิงบวกต่อกระบวนการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมผ่านกิจกรรมศิลปะ มีรายละเอียดผลลัพธ์ในแต่ละหัวข้อประเมินดังนี้ (ตาราง 1)

ตาราง 1 ประเมินการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรมผ่านกิจกรรมศิลปะจากผู้ตอบแบบสอบถาม 42 คน

หัวข้อประเมิน	จำนวนผู้ตอบ (คน)	“ใช่ / ค่าระดับมากที่สุด” (%)
ความสนุกและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมนี้	39	92.86
กิจกรรมตรงตามความคาดหวัง	41	97.62
กิจกรรมส่งเสริมความเข้าใจและเห็นคุณค่าวัฒนธรรมมากขึ้น	42	100
ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรม	38	90.48
มีแรงบันดาลใจมากขึ้นหลังร่วมกิจกรรม	39	92.86
มีความประสงค์อยากบอกต่อเรื่องมรดกวัฒนธรรม	41	97.62
ต้องการแนะนำกิจกรรมนี้ต่อผู้อื่น	42	100
สนใจเข้าร่วมเครือข่ายอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม	37	88.10

ผลการประเมินเชิงปริมาณให้ระดับความพึงพอใจต่อกิจกรรมอยู่ในเกณฑ์สูงมาก โดยร้อยละ 100 ของผู้ตอบแบบสอบถามเห็นว่ากิจกรรมช่วยส่งเสริมความเข้าใจและการเห็นคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น และร้อยละ 97.62 เห็นว่ากิจกรรมการเรียนรู้สอดคล้องกับความคาดหวัง ผลลัพธ์ดังกล่าวสะท้อนว่าโครงสร้างของกิจกรรมสามารถตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนที่มีพื้นฐานและประสบการณ์หลากหลาย และช่วยสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่มีความหมายต่อผู้เข้าร่วม

นอกจากนี้ ร้อยละ 92.86 ของผู้ตอบแบบสอบถามระบุว่า ได้รับแรงบันดาลใจเพิ่มขึ้นภายหลังการเข้าร่วมกิจกรรม และมีความสนุกกับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมนี้ ร้อยละ 90.48 ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรม ในขณะที่ ร้อยละ 88.10 แสดงความสนใจที่จะเข้าร่วมเครือข่ายการอนุรักษ์ในอนาคต ผลลัพธ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของกิจกรรมการเรียนรู้บนฐานศิลปะในการกระตุ้นทั้งการรับรู้คุณค่าทางวัฒนธรรมและการมีส่วนร่วมทางสังคม โดยศิลปะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่ช่วยเชื่อมโยงองค์ความรู้กับประสบการณ์และความรู้สึกเป็นเจ้าของทางวัฒนธรรมของผู้เข้าร่วม สอดคล้องกับความเห็นของผู้เข้าร่วมที่มีต่อกิจกรรมการเรียนรู้กับความคาดหวังกิจกรรม ดังตัวอย่างเช่น

“ได้ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการต่อเรือไม้และกิจกรรมศิลปะ”

“ได้ทำกิจกรรมส่งเสริมทางศิลปะและภูมิปัญญาท้องถิ่น”

“ได้เรียนรู้ประวัติเรื่องเรือและได้ทำ workshop กับเพื่อนๆ”

“ผู้จัดเตรียมสวัสดิการและสถานที่ได้เป็นอย่างดี และช่วยส่งเสริมเกี่ยวกับการอนุรักษ์”

“ได้เรียนรู้เกี่ยวกับสถานที่ และได้เห็นมุมมองที่หลากหลายของผู้เข้าร่วมแต่ละคนผ่านผลงาน”

“ได้รู้เกี่ยวกับมรดกโลกมากขึ้น สนุกมาก”

“ได้ลองวาดภาพ และได้เจอประสบการณ์ใหม่จากอาจารย์และศิลปินทุกท่าน”

“ได้เข้าร่วมกิจกรรมที่แสดงถึงการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมภูมิปัญญาในการต่อเรือไม้ที่จะนำไปสู่การท่องเที่ยว”

“บรรยากาศดี แม้อากาศจะร้อนได้รับความรู้ใหม่ ๆ จากผู้เชี่ยวชาญ”

“ได้ทำในสิ่งที่ชอบมากกับได้ความรู้”

“ได้ระบายสี และได้รู้เรื่องราวของการต่อเรือ”

“สนุกมาก”

“ได้รับความรู้ต่าง ๆ และได้ใช้เวลากับการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ”

“ได้ลองทำอะไรใหม่ ๆ”

“ได้ความรู้และได้ร่วมกิจกรรมที่สนุกสนาน”

ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิด Art-Based Learning (Eisner, 2002) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าศิลปะสามารถเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างการเรียนรู้เชิงประสบการณ์และการตีความความหมายทางวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิด Place-Based Education (Gruenewald, 2003) ที่เน้นการเชื่อมโยงการเรียนรู้กับบริบทพื้นที่จริง และ Participatory Action Research (Kemmis and McTaggart, 2000) ซึ่งส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้เรียนในการสร้างองค์ความรู้ร่วมกัน

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้นำภาพวาดที่ได้จากกิจกรรมมาวิเคราะห์ด้วยการตีความเชิงภาพ (visual interpretation) โดยใช้กรอบของ Panofsky (1955) ซึ่งแบ่งการอ่านภาพออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับลักษณะพื้นฐาน (pre-iconographic) ระดับความหมายเชิงสัญลักษณ์ (iconographic) และระดับความหมายวัฒนธรรมเชิงลึก (iconological) ผลการวิเคราะห์ช่วยอธิบายว่า ผู้เข้าร่วมมิได้เพียงคัดลอกสิ่งที่เห็น หากยังแปลประสบการณ์เชิงพื้นที่และคุณค่าทางวัฒนธรรม ออกมาเป็นความหมายใหม่ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Eisner (2002) และ Barrett (2008) ที่เสนอว่าศิลปะเป็นเครื่องมือสร้างความหมายและการสะท้อนคิดเชิงลึก

ตาราง 2 การแปลความหมายจากภาพวาด 3 ระดับ

ระดับการแปลความหมายและ รายละเอียด	ตัวอย่างจากภาพวาด
1.ระดับลักษณะพื้นฐาน (Pre-iconographic) มีรายละเอียด คือ การสังเกตรูปร่าง สี องค์ประกอบ เช่น โครงเรือไม้ขนาดใหญ่, เส้นตรง-เส้นโค้ง, โทนสี ธรรมชาติ	
2.ระดับความหมายสัญลักษณ์ (Iconographic) มีรายละเอียด คือ การตีความตาม สัญลักษณ์วัฒนธรรม เช่น ลำเรือเรียง ต่อกันหมายถึงความต่อเนื่องของ ชุมชน เป็นต้น	

3. ระดับความหมายเชิงวัฒนธรรม (Iconological)

มีรายละเอียด คือการสื่อบริบทลึก เช่น เรือริมน้ำ ที่สะท้อนถึงวิถีชีวิต หรืออัตลักษณ์ และการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ สีดินและวัสดุของไม้ต่อเรือ แสดงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น

การตีความภาพวาดของผู้เข้าร่วมสะท้อนให้เห็นว่า มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ถูกเข้าใจในฐานะ “สิ่งที่มีชีวิต” ซึ่งมีได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะอดีตที่ถูกรำลึก หากยังเป็นองค์ความรู้ที่มีการผลิต ถ่ายทอด และให้ความหมายอย่างต่อเนื่องในบริบทของชุมชนร่วมสมัย ข้อค้นพบดังกล่าวชี้ให้เห็นว่ากิจกรรมศิลปะมีศักยภาพในการส่งเสริมความเข้าใจทางวัฒนธรรมอย่างลุ่มลึก ทั้งในมิติของความผูกพันทางอารมณ์ การสร้างแรงจูงใจ และการต่อยอดการเรียนรู้ในอนาคต ภาพวาดที่เกิดขึ้นจึงมีใช้เพียงผลสะท้อนของการรับรู้ หากเป็นกระบวนการตีความและสร้างความหมายใหม่ต่อมรดกวัฒนธรรม (Barrett, 2008) อันแสดงถึงการเรียนรู้เชิงลึกและการบูรณาการประสบการณ์ของผู้วาดเข้ากับมิติทางวัฒนธรรม สังคม และพื้นที่ ข้อค้นพบยังยืนยันว่าศิลปะสามารถทำหน้าที่เป็นสื่อกลางของการเรียนรู้แบบสหวิทยาการ ที่เอื้อให้เกิดการเชื่อมโยงองค์ความรู้และประสบการณ์ในหลายมิติพร้อมกัน ดังนั้น ผลการเรียนรู้ที่ปรากฏจากการดำเนินกิจกรรมจึงไม่ได้เกิดขึ้นเพียงในมิติใดมิติหนึ่ง หากสามารถสังเคราะห์เป็นองค์ประกอบสำคัญ 4 มิติ สรุปได้ดังนี้

มิติด้านความรู้ (Cognitive) ผู้วาดสามารถจำแนกโครงสร้างเรือ เช่น ส่วนกระดูกงู กงเรือ อุปกรณ์ต่อเรือ ชนิดของไม้ และเข้าใจบริบทของเรือได้จากการวาดภาพ เช่น ไม้ต่อเรือมักจะมี slipway carriage (boat cradle) เพื่อนำเรือมาซ่อมบนบกหลายลำ

มิติด้านอารมณ์และจินตนาการ (Affective and Aesthetic) ผลงานสามารถสะท้อนอารมณ์ เช่น ความประทับใจ ความภาคภูมิใจ และการเชื่อมโยงความรู้สึกกับภูมิหลังวัฒนธรรม เช่น ภาพวาดเรือที่เชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมและสะท้อนวิถีชีวิต การใช้สีสันทันเหมือนจริงหรือการใช้สีเส้นตามความรู้สึกและอารมณ์

มิติด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม (Cultural–Ecological Integration) ภาพวาดที่มีองค์ประกอบร่วมกับภูมิทัศน์ เช่น ต้นไม้ ลำคลอง และอาคาร เป็นการสะท้อนถึงความเข้าใจในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน

มิติด้านสังคมและการสื่อสาร (Social–Communicative) ผู้เข้าร่วมกิจกรรมสามารถแปลวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ให้อยู่ในรูปแบบภาพวาดและสามารถสื่อสารอธิบายภาพที่ตนวาดเชื่อมโยงกับประสบการณ์ร่วม และสะท้อนคุณค่ามรดกวัฒนธรรมผ่านกิจกรรมการพูดนำเสนอผลงานได้

ผลการวิจัยยังพบว่า การจัดกิจกรรมในพื้นที่จริงของคานเรือศรีเจริญทำให้ผู้เข้าร่วมรู้สึกได้รับแรงบันดาลใจจาก “ความดั้งเดิมของพื้นที่” และ “การได้ลงมือปฏิบัติ” ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นต่อบริบทของมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับแนวคิด Place-Based Education (PBE) ที่เน้นการเรียนรู้จากบริบทเฉพาะของพื้นที่ และการเชื่อมโยงระหว่างผู้เรียนกับ “ภูมิสถาน” (sense of place) ทำให้ผู้เรียนไม่เพียงรับรู้ข้อมูลเท่านั้น แต่ได้สัมผัสและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ผ่านกิจกรรมจริงในพื้นที่ ส่งผลให้เกิดการตระหนักรู้เชิงพื้นที่ (spatial awareness) อย่างเป็นรูปธรรม และสร้างประสบการณ์เรียนรู้ที่มีรากฐานอยู่ในโลกจริง (Gruenewald, 2003) โดยมีข้อเสนอแนะของผู้เข้าร่วมสำหรับการพัฒนากิจกรรมเรียนรู้ในพื้นที่ในอนาคต คือ

“อยากให้พัฒนาพื้นที่เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ และอนุรักษ์สถานที่ด้วยการออกแบบสร้างสรรค์”

“อยากให้กิจกรรมอื่นนอกจากการทำงานศิลปะ เป็นกิจกรรมให้หลากหลายตามความสนใจของแต่ละช่วงวัย / มีเป้าหมายที่มากขึ้นให้บุคคลธรรมดาที่สนใจเข้าร่วม”

“อยากให้มีสื่อเรื่อง ๆ สนุก และดีมาก เฟลิดเฟลินและได้รับความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์การต่อเรือ”

“น่าจะเป็นพื้นที่เปิดให้บุคคลได้ศึกษาเรียนรู้และเข้าใจนิยยะวิถีภูมิปัญญา”

“ต้องการให้สถานที่นี้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในอนาคต หากเป็นไปได้”

เมื่อพิจารณากระบวนการดำเนินการกิจกรรมซึ่งมีลักษณะของการมีส่วนร่วมอย่างเต็มรูปแบบ ตั้งแต่การเก็บข้อมูล การสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ ไปจนถึงการจัดแสดงผลลัพธ์ พบว่าแนวทางนี้สะท้อนกรอบแนวคิดของ Participatory Action Research (PAR) ที่ส่งเสริมให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีบทบาทอย่างแท้จริงในทุกขั้นตอนทั้งการวางแผน กำกับการเรียนรู้ และประเมินผล สอดคล้องกับแนวคิด Critical Pedagogy (Freire, 1970) ที่ให้ความสำคัญกับการตั้งคำถามกับความรู้ และโครงสร้างอำนาจเดิมผ่านกระบวนการสะท้อนคิดและวิพากษ์ร่วมกัน รวมทั้งยังส่งเสริมการสะท้อนคิดและการแลกเปลี่ยนมุมมองอย่างเสมอภาค ซึ่งยืนยันว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหัวใจสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางการเรียนรู้ (Kemmis and McTaggart, 2000)

นอกจากนั้นการนำแนวคิด Community-Based Art Education (CBAE) มาใช้ในกระบวนการจัดการเรียนรู้ ยังทำหน้าที่ขยายขอบเขตของการเรียนรู้จากระดับปัจเจกสู่ระดับชุมชน มีการแลกเปลี่ยนแนวคิดระหว่างกลุ่มหลากหลายช่วงวัยและร่วมสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่เชื่อมโยงศิลปะกับบทบาททางสังคมอย่างมีพลัง ในขณะที่ การบูรณาการแนวคิด Critical Pedagogy ซึ่งให้ความสำคัญกับการตั้งคำถามต่อความรู้ดั้งเดิม รวมถึงการเปิดพื้นที่ให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์อย่างเสมอภาค ช่วยเสริมสร้างการเรียนรู้ที่เน้นบริบทของชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยกิจกรรมที่เน้นการวิพากษ์ผ่านศิลปะ เช่น การวาดภาพในพื้นที่จริง ช่วยกระตุ้นการสะท้อนคิดเชิงวิพากษ์อย่างเป็นธรรมชาติซึ่งทำให้ผู้เรียนหรือผู้เข้าร่วมกิจกรรมไม่เพียงแต่ได้รับองค์ความรู้ แต่ยังรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวเพื่อการอนุรักษ์

เมื่อเปรียบเทียบกับบทความเรื่อง Art-led approach to intangible heritage education: Wooden boat craftsman ship in Ayutthaya โดย Musigakama, Srisopon and Chimvilaisup (2025) ซึ่งใช้กิจกรรมศิลปะเพื่อสร้างการรับรู้แก่เยาวชนระดับประถม ศึกษา พบว่าทั้งสองงานวิจัยมีความคล้ายคลึงกันในการใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือกลางในการสร้างการรับรู้คุณค่าของมรดกวัฒนธรรม แต่แตกต่างกันในแง่ของกลุ่มเป้าหมาย กระบวนการมีส่วนร่วม และระดับความลึกซึ้งในการประมวลผลเชิงพื้นที่งานของ Musigakama et al. (2025) เน้นการวาดภาพในเชิงสร้างสรรค์และวิเคราะห์ภาพวาดเพื่อสำรวจการรับรู้ของเยาวชนเกี่ยวกับมรดกทางน้ำและเมืองประวัติศาสตร์อยุธยา โดยชี้ให้เห็นช่องว่างของความรู้และการตัดขาดของเยาวชนจากวิถีแม่น้ำ แม้ว่าจะอาศัยอยู่ใกล้พื้นที่ดังกล่าวก็ตาม ขณะที่งานวิจัยนี้ได้ขยายขอบเขตของการเรียนรู้ไปยังกลุ่มผู้เข้าร่วมที่มีช่วงวัยหลากหลาย และใช้การวิเคราะห์ภาพวาดเชิงสัญลักษณ์ร่วมกับการสังเคราะห์เชิงพื้นที่และการอภิปรายร่วมกับชุมชน เพื่อสร้างกระบวนการผลิตความรู้แบบมีส่วนร่วม

กล่าวได้ว่างานวิจัยนี้ได้พัฒนากรอบบูรณาการห้าแนวคิด ได้แก่ ABL, PBE, PAR, CBAE และ Critical Pedagogy เพื่อช่วยเติมเต็มช่องว่างและแก้ไขข้อจำกัดจากเดิมในเรื่องของการเชื่อมโยงประสบการณ์เชิงสุนทรียะกับภาวะวิพากษ์อำนาจ รวมถึงความโรแมนติกชุมชนที่อาจมากเกินไป โดยมีแนวทางที่สำคัญคือ

- 1.การผสมผสานประสบการณ์ตรงของ PBE
- 2.การเติมมิติความหมายและสุนทรียะผ่าน ABL
- 3.การเปิดพื้นที่ให้ชุมชนเป็น co-researcher สร้างวงจรปฏิบัติ-สะท้อน-ปฏิบัติ ผ่าน PAR
- 4.การร่วมกันขยายอำนาจการนิยามมรดกจากผู้เชี่ยวชาญสู่ชุมชน พร้อมกระตุ้นการตั้งคำถาม วิพากษ์ต่อโครงสร้างอำนาจด้วย CBAE และ Critical Pedagogy

แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับเครื่องมือของ UNESCO ที่มุ่งแทรกมรดกภูมิปัญญาที่จับต้องไม่ได้ (Living Heritage) ผ่านการเรียนการสอนในโรงเรียน ทั้งในรูปแบบหลักสูตรและกิจกรรมนอกหลักสูตร เพื่อยกระดับคุณภาพการศึกษาและสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่สมจริงที่เปลี่ยนจาก “ครูและนักเรียน” เป็น “ชุมชน นักวิจัย และ ผู้เรียน” ผ่าน PAR ที่ต่อเนื่อง กรอบการบูรณาการแนวคิดทั้ง 5 นี้ จึงเป็นกลไกเชิงปฏิบัติการที่เสริมศักยภาพชุมชนในการนิยาม อนุรักษ์ และพัฒนามรดกภูมิปัญญาให้สอดคล้องกับบริบทปัจจุบัน มากกว่าเน้นนิยามเชิงปรัชญาในกรอบของ Smith และ Akagawa (2009)

การอภิปรายผล

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า รูปแบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมบนฐานศิลปะ (ABPL) มีศักยภาพในฐานะกรอบการเรียนรู้ที่บูรณาการความสัมพันธ์ระหว่าง ศิลปะ พื้นที่ และอำนาจ เข้าด้วยกันอย่างเป็นรูปธรรม ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ Eisner (2002) ที่มองว่าศิลปะมิได้ทำหน้าที่เพียงถ่ายทอดความรู้ หากยังเป็นกระบวนการสร้างความหมายผ่านประสบการณ์ และสอดคล้องกับ Gruenewald (2003) ที่เสนอว่าการเรียนรู้บนฐานพื้นที่ช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาความสัมพันธ์กับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และภูมิสถานอย่างลุ่มลึก อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้ได้ยืนยันบทบาทของศิลปะและพื้นที่ในฐานะเครื่องมือทางการเรียนรู้เท่านั้น หากยังช่วยขยายข้อเสนอทางทฤษฎีเดิม โดยชี้ให้เห็นว่าเมื่อบูรณาการแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของ Kemmis and McTaggart (2000) เข้ากับ Community-Based Art Education และการศึกษาเชิงวิพากษ์ของ Freire (1970) กระบวนการเรียนรู้ผ่านศิลปะย่อมมิได้หยุดอยู่เพียงการสร้างประสบการณ์เชิงสุนทรีย์ หากยังเปิดพื้นที่ให้ผู้เข้าร่วมได้ตั้งคำถาม วิพากษ์ และต่อรองความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ร่วมกัน กระบวนการดังกล่าวสะท้อนการเปลี่ยนผ่านจากการเรียนรู้แบบรับสาร ไปสู่การเรียนรู้ที่ผู้เข้าร่วมมีบทบาทเป็นผู้กระทำการทางความรู้ (knowledge agents) มากขึ้น

นอกจากนี้ ข้อค้นพบของการวิจัยยังสอดคล้องกับ Freire (1970) ที่มองว่าการเรียนรู้ที่มีความหมายต้องเอื้อให้ผู้เรียนตระหนักถึงวิพากษ์ต่อโลกและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แวดล้อมตนเอง ขณะเดียวกันก็สอดคล้องกับ Kemmis and McTaggart (2000) ที่เน้นว่ากระบวนการมีส่วนร่วมมิใช่เพียงเทคนิควิจัย แต่เป็นวิธีการสร้างความรู้ร่วมกันผ่านการปฏิบัติ การสะท้อนคิด และการเปลี่ยนแปลงเชิงปฏิบัติการ เมื่อพิจารณาพร้อมกับข้อเสนอของ Tuck and McKenzie (2015) ซึ่งวิพากษ์การวิจัยที่ตัดขาดความรู้จากพื้นที่ และเสนอให้มอง “สถานที่” เป็นฐานสำคัญของการผลิตความรู้ งานวิจัยนี้จึงชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การเรียนรู้เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้จะมีพลังยิ่งขึ้นเมื่อผู้เรียนได้สัมผัสกับพื้นที่จริง และเมื่อชุมชนมิได้เป็นเพียงแหล่งข้อมูล หากเป็นผู้ร่วมกำหนดคำถาม ตีความประสบการณ์ และสร้างความหมายของมรดกร่วมกับผู้วิจัย

ดังนั้น จุดเด่นสำคัญของ ABPL จึงอยู่ที่การทำให้ศิลปะทำหน้าที่มากกว่าสื่อกลางของการแสดงออกเชิงสร้างสรรค์ แต่เป็นกลไกที่เชื่อมโยงการรับรู้เชิงสุนทรีย์เข้ากับการตระหนักถึงพื้นที่ การมีส่วนร่วมของชุมชน และการวิพากษ์โครงสร้างอำนาจในกระบวนการนิยามมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง งานวิจัยนี้ได้ขยายองค์ความรู้จากงานก่อนหน้าโดยเสนอว่า การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ไม่ควรจำกัดอยู่ที่การถ่ายทอดเนื้อหาหรือทักษะ หากควรสร้างเงื่อนไขให้เกิดการเจรจาความหมายและการกระจายอำนาจในการนิยามมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้จากผู้เชี่ยวชาญหรือสถาบันไปสู่ชุมชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมด้วยตนเอง อันเป็นข้อเสนอสำคัญทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติสำหรับการจัดการมรดกวัฒนธรรมร่วมสมัย ข้อค้นพบของการวิจัยจึงช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของศิลปะในฐานะกลไกการเรียนรู้เชิงพื้นที่และการมีส่วนร่วม ซึ่งมีศักยภาพในการพัฒนาวัฒนธรรมการเรียนรู้ด้านมรดกวัฒนธรรมในบริบทชุมชนร่วมสมัย

อย่างไรก็ตาม การวิจัยนี้ยังมีข้อจำกัดบางประการที่ควรพิจารณา ได้แก่ การเก็บข้อมูลภายหลังกิจกรรมเพียงช่วงเวลาเดียวและยังไม่ได้ติดตามผลการเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมในระยะยาว การใช้กลุ่มผู้ตอบแบบสอบถามในขนาดจำกัด และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณในระดับสถิติเชิงพรรณนาเป็นหลัก ข้อจำกัดดังกล่าวทำให้ผลการวิจัยเหมาะสำหรับการอธิบายลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ ศักยภาพของรูปแบบ และความเป็นไปได้ในการประยุกต์ใช้ มากกว่าการสรุปอ้างอิงในเชิงทั่วไป ดังนั้น การศึกษาครั้งต่อไปควรพัฒนาไปสู่การวิจัยเชิงเปรียบเทียบระหว่างพื้นที่หรือกลุ่มผู้เรียนที่แตกต่างกัน และการติดตามผลในระยะยาว เพื่อประเมินความต่อเนื่องของการเรียนรู้ การเปลี่ยนแปลงเชิงทัศนคติ และผลต่อการมีส่วนร่วมด้านการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมในระดับที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้เสนอแนวทางการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมบนฐานศิลปะ (Art-Based Participatory Learning: ABPL) ซึ่งบูรณาการแนวคิด Art-Based Learning (ABL), Place-Based Education (PBE), Participatory Action Research (PAR), Community-Based Art Education (CBAE) และ Critical Pedagogy เพื่ออธิบายว่ากระบวนการเรียนรู้ผ่านศิลปะสามารถส่งเสริมความตระหนักถึงมรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างไรในบริบทของการท่องเที่ยว จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการวิจัยยืนยันว่า ABPL มิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นเครื่องมือถ่ายทอดองค์ความรู้ หากยังเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดพื้นที่ให้ผู้เข้าร่วมได้สร้างความหมายใหม่จากประสบการณ์ตรงในพื้นที่จริง ผ่านการปฏิบัติ การสะท้อนคิด และการแลกเปลี่ยนกับชุมชน

ข้อค้นพบสำคัญของการวิจัยมี 3 ประการ ประการแรก ABPL ก่อให้เกิดผลการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกันใน 4 มิติ ได้แก่ ด้านความรู้ความเข้าใจ ด้านอารมณ์และสุนทรียภาพ ด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม และด้านสังคมและการสื่อสาร ประการที่สอง การเรียนรู้ในพื้นที่จริงช่วยเสริมสร้างการตระหนักรู้เชิงพื้นที่และความรู้สึกเป็นเจ้าของทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่ยั่งยืน อีกทั้งการวิเคราะห์ผลงานภาพวาดยังยืนยันว่าผู้เข้าร่วมสามารถสร้างความหมายใหม่จากการตีความประสบการณ์ของตนเองได้ ประการที่สาม งานวิจัยนี้แสดงให้เห็นอย่างเป็นระบบว่า การบูรณาการกรอบแนวคิดทั้ง 5 สามารถพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงศิลปะ พื้นที่ ชุมชน และการวิพากษ์โครงสร้างอำนาจเข้าด้วยกันได้อย่างเป็นรูปธรรม พร้อมทั้งชี้ให้เห็นบทบาทของชุมชนในฐานะผู้ร่วมสร้างความรู้ (co-researcher)

โดยสรุป ABPL มีศักยภาพในการพัฒนาเป็นนวัตกรรมการเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมที่สามารถประยุกต์ใช้ได้กับบริบทอื่น โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีมรดกวัฒนธรรมยังสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชุมชน ทั้งนี้ ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ได้แก่ การทดลองใช้รูปแบบดังกล่าวกับมรดกวัฒนธรรมประเภทอื่นและในพื้นที่ที่มีบริบทแตกต่างกัน การติดตามผลในระยะยาว เพื่อประเมินความต่อเนื่องของการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมด้านการอนุรักษ์ การบูรณาการเครื่องมือดิจิทัลหรือสื่อร่วมสมัย เพื่อขยายมิติของการตีความและการสื่อสารสาธารณะ ตลอดจนการต่อยอดผลการวิจัยไปสู่การพัฒนาหลักสูตร กิจกรรมการเรียนรู้ หรือแนวทางเชิงนโยบายในระดับสถานศึกษาและท้องถิ่น

เอกสารอ้างอิง

- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. (2565). **ภูมิปัญญาการต่อเรือ**. สืบค้นเมื่อ 10 มิถุนายน 2568, จาก https://ayutthaya.m-culture.go.th/th/db_88_ayutthaya_21/14268
- Barrett, T. (2008). **Why is that art?: Aesthetics and criticism of contemporary art**. New York, NY: Oxford University Press.
- Braun, V. and Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. **Qualitative Research in Psychology**, 3(2), 77–101.
- Creswell, J. W. and Creswell, J. D. (2018). **Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches** (5th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Darts, D. (2006). Art education for a change: Contemporary issues and the visual arts. **Art Education**, 59(5), 6–12.
- Eisner, E. W. (2002). **The arts and the creation of mind**. New Haven, CT: Yale University Press.
- Freedman, K. (2003). **Teaching visual culture: Curriculum, aesthetics, and the social life of art**. New York, NY: Teachers College Press.
- Freire, P. (1970). **Pedagogy of the Oppressed**. New York, NY: Continuum.
- Gruenewald, D. A. (2003). The best of both worlds: A critical pedagogy of place. **Educational Researcher**, 32(4), 3–12. Retrieved June 14, 2025, from <https://doi.org/10.3102/0013189X032004003>
- Kemmis, S. and McTaggart, R. (2000). *Participatory action research*. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), **Handbook of Qualitative Research** (2nd ed., pp. 567–605). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Mezirow, J. (1991). **Transformative dimensions of adult learning**. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Musigakama, P., Srisopon, S. and Chimvilaisup, A. P. (2025). Art-led approach to intangible heritage education: Wooden boat craftsmanship in Ayutthaya. **Journal of Contemporary Social Sciences and Humanities**, 12(2), 81–91.
- Panofsky, E. (1955). **Meaning in the visual arts**. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Schnüttgen, S. (2025). Living heritage—A contribution from UNESCO. In C. Wulf (Ed.), **Handbook on intangible cultural practices as global strategies for the future: Twenty years of the UNESCO convention on safeguarding intangible cultural heritage** (pp. 39–54). Retrieved June 14, 2025, from https://doi.org/10.1007/978-3-031-72123-6_2

- Smith, L. and Akagawa, N. (Eds.). (2009). **Intangible Heritage**. London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Srisopon, S., Rueangsawat, P., Musigakama, P. and Chimvilaisup, A. P. (2025). A conservation and development model for Sri Charoen Shipyard: The future of riverside cultural heritage. **The 13th International Arts and Design Symposium, Bangkok, Thailand**. Retrieved June 14, 2025, from <https://workingprogress-symposium.design/show-case/show-case-2025/sasikan-srisopon-2/>
- Tuck, E. and McKenzie, M. (2015). **Place in research: Theory, methodology, and methods**. London: Routledge.
- UNESCO. (2003). **Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage**. Paris: UNESCO.